

Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon

Az elmúlt év, 2010 őszén vizsgálatot végeztünk, melynek célja a tekintélyelvűség tünetegyüttesének feltárása volt a mai magyar társadalomban. A tekintélyelvűség kutatása a 20-ik században nagy múltra tekinthet vissza. A gondolkodás és a kutatás az I. vh. után Frankfurtban indult el, ahol filozófusok, pszichológusok, szociológusok fogalmazták meg a hipotézist, miszerint a tekintélyelvű társadalmi működés előfeltétele a tekintélyelvű nevelés. Az állam engedelmes alattvalóit a család készíti fel.

A kutatás befejezésére nem maradt idő. Hitler és pártja 1933-ban megragadta a hatalmat, a gyakorlatban bizonyítva be a tekintélyelvűség hipotéziseit. A kutatók emigráltak Amerikába, ahol demokratikus viszonyok között folyt a tekintélyelvűség empirikus kutatásába. Amerika harcban állt a nemzeti szocialista Németországgal, melyet a kor ideológiai szóhasználatában a „fasiszmus”-sal azonosítottak (pontatlanul, hiszen a fasiszmus Mussolini találmánya volt). A kutatás eredményeként 1950-ben megjelent a „The Authoritarian Personality” c. mű, mely a freudi alapokon megfogalmazott „tekintélyelvű személyiség” részletes leírását tartalmazta alapos szociológiai és pszichológiai vizsgálódások adatai alapján. A szerzők a „tekintélyelvű személyiség” ellenpólusaként a „demokratikus személyiséget” állították, akiről azonban jóval kevesebbet tudtak mondani.

A politikai-ideológiai kontextus időközben megváltozott. A demokratikus Egyesült Államok korábbi ellenfeléből, a „fasiszta” Németországból barát lett, míg a korábbi barát, a kommunista Szovjetunió, Amerika ellenfele lett. A kontextus megváltozása felvetette a kérdést, hogy a „tekintélyelvűség” mint a demokratikus beállítódás ellentettje, egyaránt jellemzője lehet a „fasiszta” és a „kommunista” beállítódásnak.

A szakirodalom időközben túllépett a politikai-ideológiai kontextusokon, s azt a kérdést vetette fel, hogy a modern világban az ember miként képes szembenézni a fenyegető „Semmivel”, mely egyaránt lehetőséget ad az alkotó vágy kiélésére valamint a félelem és a tagadás jegyében meghatározott „másság” elleni fellépésére.

2010-ben, Magyarországon az új tekintélyelvűség érzelmi és gondolati mintáinak megragadására a *szociális dominancia* elméletét választottuk, mely szerint az alkotó vágy és a félelemben való menekülés között a vízvonal az emberi csoportok egyenlőségének elismerése vagy elutasítása.

Kérdéseinket három különböző minta tagjainak tettük fel. Az első, legnagyobb létszámú minta az ország felnőtt korú lakosságát reprezentálta. A másik, kis létszámú minta egy nemzeti radikális mozgalom tagjaiból állt. A harmadik mintát egy civil környezetvédő szervezet soraiból választottuk, abból a célból, hogy legyen egy kontroll mintánk, melyhez hasonlíthatjuk a nemzeti radikálisokat.

Új tekintélyelvűség az ország felnőtt lakosai körében

Gyermekkor

Majdnem mindenki ép nukleáris családba született, a családok nagy része azonban a kérdés idejére felbomlott. Az egyik kisebbségben vannak, minden negyedik megkérdezett nőtt fel

egyedüli gyermekként. A válaszadók viszonylagos többsége (38 %), egy testvérrel együtt nőtt fel a családban, a többieknek két vagy több testvére volt. A visszaemlékezés tükrében a válaszadók túlnyomó többsége szeretetteljes, ámde szigorú családra emlékszik vissza, ahol az esetek többségében (59 %) mindkét szülő együtt döntött a családot érintő kérdésekben. A „klasszikus” tekintélyelvű család modelljével ellentétben azt találtuk, hogy az apa csak az esetek 14 százalékában töltött be monopol döntéshozói szerepet.

A megkérdezettek kisebb része részesült bölcsődei nevelésben (22 %), de a többség (71 %) már járt óvodába. Az általános iskolai emlékek megosztják a mintát. Jó emlékeket csak a megkérdezettek 54 százaléka táplál. Különórán 18 százalék vett részt, s valamilyen tanulmány versenyen indult 19 %. Aki viszont indult, az nagyobb valószínűséggel nyert mind veszített. Sportversenyeken többen indultak (23 %), s a nyeres valószínűsége ez esetben is magas volt.

A családi emlékezet a válaszadók 8 százaléka esetében őrzött meg üldözési élményt, melynek átélője a múltban (1989 előtt) valamelyik családtag volt.

A családon belül zajló politikai beszélgetésekre a megkérdezetteknek csak egy harmada emlékezett.

Kommunikáció, szervezeti aktivitás

A politika világa iránti érdeklődés alacsony szintje felnőtt korban is jellemző maradt. A megkérdezettek 49 százaléka távol tartja magát a politikai témájú beszélgetésektől, s mindössze 13 százalékuk határozza meg önmagát vélemény irányítóként.

Idegen nyelveket a többség nem ismer (83%).

Mobiltelefont a megkérdezettek 84 százaléka használ, az internetet ennél kevesebben használják (49%). Mind a mobil telefonhasználat, mind az interneten keresztül történő levelezés egyenlőtlen gyakoriságú. Kevesen vannak, akik sokat és sokaknak telefonálnak, s sokan vannak, akik kevesekkel vannak kapcsolatban. Hasonló a helyzet az elektronikus levelezés esetében is.

A megkérdezettek közel fele (47 %) semmilyen politikai, civil társadalmi szervezetnek nem tagja. Akik tagok, azok többsége is csak egy, vagy két szervezet tagjai.

Formális értelemben véve az egyházhoz való tartozás a leggyakoribb. A többség (63%) a katolikus egyház tagja. A református egyház tagjának vallotta magát 18 százalék, és mintegy 13 százalék egyházon kívülinek sorolta be magát.

Egyházuk tanításai szerint vallásosnak azonban csak a válaszadók 21 százalékát minősíthetjük vallásosnak. Ők azok, akik rendszeresen részt vesznek egyházi szertartásokon.

Szociológiai jellemzők

A mintába kerültek többsége városi körülmények között él (69 %). Falusi körülmények között a megkérdezettek 31 százaléka él. A többség (52 %) magányos, a többiek családtagjaikkal élnek együtt. A diplomások aránya 11, míg az érettségizetteké 28 százalék. Kereső munkát végez a megkérdezettek 49 százaléka, a többiek gazdasági értelemben véve inaktívak (tanulók, nyugdíjasok, munkanélküliek, rokkantak). A vagyoni helyzetet jellemzi, hogy ha 250 ezernél nagyobb megtakarítást, a mosogatógépet, az 5 évesnél nem régebbi autót, a nyaralót vagy a vállalkozási tulajdont nézzük, akkor a mintába kerültek 35 %-ról mondható, hogy az öt vagyontárgy közül legalább eggyel rendelkezik, s mindössze 1 % azok aránya, akikre mind az 5 elem birtoklása jellemző.

Kognitív jellemzők

A kérdőív első blokkja a megkérdezettek társadalom-és világnézetét igyekezett felderíteni. A blokk a szociális dominancia skálával kezdődött, melynek révén azt tudhattuk meg, hogy a megkérdezettek elfogadják vagy elutasítják az emberek között kategoriális alapokon tételezett egyenlőtlenségeket. Ezt a skálát követte a Rotter-féle külső és belső kontroll skála, mellyel azt mértük, hogy a megkérdezettek milyen mértékben látják önmagukat az emberi dráma aktív vagy passzív szereplőinek. A rendszerváltó óta eltelt 20 év gazdasági-politikai-társadalmi anomáliái kapcsán azt kérdeztük, hogy milyen okokat látnak a megkérdezettek a negatív jelenségek mögött. Ezt az állítást nevezte el „Magyarország romlása” skálának.

A kérdőív második blokkjában a nemzeti érzés-és tudatvilág jellemzőire voltunk kíváncsiak. Kérdeztük a magyarként azonosítás, valamint a magyar önazonosság szempontjait. Fontos eleme volt a kérdőívnek a nemzeti jelképekkel foglalkozó rész, melyben 12 jelképet kínáltunk megítélésre abból a szempontból, hogy mennyire fejezik ki a magyarság érzését. A nemzeti történelemre vonatkozó ítéleteket a nemzeti érzés- és tudatvilág alkotó elemeként kezelve kérdéseket tettünk föl arról, hogy milyen csoportok ártottak és segítettek a magyaroknak a múltban, melyek voltak a magyarság kudarcai, melyek sikerei, mik voltak a legnagyobb tragédiák a nemzeti történelemben. Két kérdésben foglalkoztunk a nyilasokkal.

A diszkriminációs potenciált a romákkal és a zsidókkal kapcsolatos kérdések segítségével kutattuk. Kíváncsiak voltunk a romáktól való távolságtartás mértékére valamint jelenlegi és jövőbeli létszámuk percepciójára. Megfogalmaztunk a cigány sztereotípiákra vonatkozó állításokat, melyekkel kapcsolatosan az egyetértés és az ellenzés mértékét vizsgáltuk. A cigányokkal kapcsolatos konfliktus-tudatot négy lehetséges alternatíva mentén (integráció, asszimiláció, szegregáció, deportálás) vizsgáltuk.

Eredmények

A könyv részletesen tartalmazza valamennyi felsorolt változó kapcsán az eredményeket. Itt csak a legfontosabb következtetéseket mutatjuk be, melyek a következő táblázat alapján vonhatók le. Mielőtt a táblázat elemzésébe fognánk, el kell mondanunk, hogy az új tekintélyelvűség tünetegyüttesének feltárása során az országos reprezentatív mintán azt találtuk, hogy a legerősebb differenciáló tényező az emberi csoportok között kollektív alapon történő megkülönböztetésre való hajlandóság. A megkérdezettek 38 százaléka az emberi csoportok kollektív megkülönböztetésére nem mutatott hajlandóságot. Velük szembe állíthatók azok, akik a megkülönböztetéstől nem tartózkodtak.

Az emberek között kollektív alapon történő megkülönböztetést a szociális dominancia skála egyes állításaira adott válaszok alapján mérve két jellegzetes gondolkodási mintát kaptunk. Az egyik minta szerint az osztályalapú, a másik minta szerint az etnikai-vérségi alapon meghatározott csoportok közötti egyenlőtlenség fogadható el. A két minta (főkomponens) statisztikailag nézve nem volt teljesen független egymástól, de elkülönült vizsgálatuk ennek ellenére nem volt indokolatlan.

Mindkét típusú egyenlőtlenség elfogadását a megkérdezettek 19 százaléka körében mértünk. Azok aránya, akik az egyenlőtlenséget osztályalapon elfogadják, de etnikai alapon nem 16 százalék. Csak az etnikai alapú egyenlőtlenséget fogadja el, de az osztály alapon létrejött egyenlőtlenséget nem a válaszadók 25 százaléka.

A táblázatban azt mutatjuk be, hogy a társadalomról alkotott elképzelés egésze szempontjából kulcsfontosságú „etnikai alapon elfogadott szociális dominancia” milyen más tényezőkkel függ össze. A táblázat lineáris regressziós elemzésen alapul. Minden szociológiai és kognitív jellemzőt összes változót bevontuk az elemzésbe, melynek során az egymás hatását kölcsönösen kioltó változók kiestek, s csak azok maradtak, amelyek az összes többi változó hatásaival szemben önálló magyarázó erőt képviseltek.

A táblázat sorai két irányban értelmezhetők. Ha + és a – jeleket vesszük figyelembe, akkor a + azt jelenti, hogy az adott változó pozitívan hat a csoportok között etnikai alapon történő megkülönböztetésre, mely alá-fölé rendeltséget feltételez születésük által meghatározottan alacsonyabb rendűnek és felsőbb rendűnek tartott emberek között. A negatív jel azt jelenti, hogy az adott változó ellene hat ennek a meggyőződésnek. A fordított elemzési irány esetében a negatív jelek azt mutatják, hogy az adott változó ellene hat annak a meggyőződésnek, miszerint ember és ember között nem tehető különbségtevés etnikai alapon, míg a + jel arra utal, hogy az adott változó magas értékei egyben az etnikai alapon történő különbségtevéstől való tartózkodásra is hajlamosítanak.

Az etnikai alapú szociális dominancia meghatározó szociológiai és kognitív tényezői.

online kommunikációs aktivitás	-
közéleti vélemények iránti nyitottság	-
egyháza tanításai szerint vallásos	-
férfi	+
lakóhely városiassága	+
lakótelepi lét	+
romantikus	+
zárt	+
magányos-szorongó	+
roma népességszám túlbecslése	+
romák hatása a magyarokra a múltban	+
„Cigányoknak a vérükben van a bűnözés.” állítás elfogadása	+
„Sok cigány a családban nem tanulja meg a tulajdon tiszteletét” állítás elfogadása	-
deportálás (roma kérdés megoldása)	+
asszimiláció (roma kérdés megoldása)	+
„Gemeinschaft” nemzeti jelképek	+
inkluzív nemzetfelfogás	-
osztályalapú fölényérzet	+

A szociológiai változók nagyrészt eltűntek a magyarázó modellből, ami azt jelenti, hogy a mai magyar társadalomban horizontális jellegű a meggyőződés, miszerint az emberek közötti etnikai alapú hátrányos különbségtevés jogos és elfogadható. Az online elektronikus kommunikációs aktivitás a különbségtevés ellen hat, miként a közéleti vélemények iránti nyitottság és az egyházas értelemben vett vallásosság is. A városias, különösen nagyvárosi környezetben élők (panelházakban lakók) inkább hajlamosak az etnikai alapon tett hátrányos különbségtevés elfogadására, mint a kis településeken élők. Ezt a különleges eredményt azzal magyarázzuk, hogy a falvakban a személyes kapcsolatok bárhogyan is alakuljanak, nem kedveznek a merev, kategorizáción alapuló különbségtevésnek.

A kognitív jellemzők közül a dogmatizmus skála állításaival való egyetértés mentén létrejött összes gondolati minta befolyásolja az etnikai alapú csoportok közötti különbségtételt, ami a rendszerváltást követő két évtized által felszabadított egzisztenciális és episztemológiai bizonytalanságok meghatározó szerepére utal. Ezeket a bizonytalanságokat mérsékli, megszünteti a bizonyosság, hogy vannak alacsonyabb rendű csoportok, akiket a születés számú a társadalom alsó osztályaiba.

Az etnikai kategória nagy valószínűséggel a roma népességet fedi le. Erre utal, hogy modellünkben hat változó is erőteljesen összefügg az etnikai alapú különbségtevésével. A roma népesség számának túlbecslése, a romáknak tulajdonított (nagyrészt ártó) hatás, a romáknak felrótt, genetikailag meghatározott bűnözési hajlandóság, a roma jelenlét deportálás vagy asszimiláció útján történő eliminációja mind erőteljesen belejátszik abba a meggyőződésbe, miszerint jogos az emberek közötti etnikai alapú egyenlőtlenség. Fordítottan függ össze ezzel a meggyőződéssel a „cigányok a családban nem tanulják meg a tulajdon tiszteletét” állítással való egyetértés, mely a családi szocializációt kiemelve, ellentéte a másik öt változó által kifejezett tartalomnak. Továbbá azt találtuk, hogy a mitikus (és misztikus) nemzetfelfogás, a befogadó nemzet-tudat hiánya szintén meghatározója az etnikai alapon történő különbségtételnek. A táblázat utolsó sora alapján végül azt a megállapítást tehetjük, hogy a társadalmi csoportokat osztályalapon hierarchizáló gondolkodási minta az etnikai-vérségi alapon meghatározott csoportok közötti egyenlőtlenség részét képezi. Ember és ember között etnikai alapon különbséget tevők számos kognitív eszközt alkalmaznak az elnyomásra, így gazdaságát is.

Nemzeti radikálisok

Az utóbbi eredmény kapcsán arra gyanakodhatunk, hogy a magukat a nemzeti radikalizmus jegyében meghatározó személyek körében a csoportok között kollektív alapon történő különbségtétel erőteljes lesz. Az eredmények ezt a várakozást vissza is igazolták.

A nemzeti radikálisok mintájában a férfiak túlnyomó többséget képeztek, s e körben sok a nőtlen, egyedülálló személy. Iskolai végzettség szerint vizsgálva a nemzeti radikálisokat azt látjuk, hogy nincs igazi különbség köztük és az országos reprezentatív minta tagjai között. Lakóhelyük jellegzetesen kisváros, vagy falu. A gazdaságilag aktívak aránya 60 százalék, ami látszólag magas, de figyelembe veendő, hogy eleve fiatalabbak, mint az országos reprezentatív mintába bekerült válaszadók. Átlagos életkoruk 33 év, szemben az országos reprezentatív minta átlagos életkorával (47 év). A nemzeti radikálisok szorosabban kötődnek az egyházhoz, 77 százalékuk konfirmált vagy bérházas, s 26 százalék tartja magát az egyház tanításai szerint vallásosnak.

A csoport tagjait az intenzív, ugyanakkor befele zárt kommunikáció jellemzi, akár az online, akár a mobil telefon útján történő kommunikációt vizsgáljuk.

Az országos reprezentatív mintába bekerült válaszadókhoz, valamint a civil környezetvédő szervezet tagjaihoz képest a nemzeti radikálisok társadalomképét a nagyfokú homogenitás jellemzi, melyen funkciója a „Mi” és az „Ők” közötti határ megvonása és fenntartása. Három jellemzőt tartunk különösen fontosnak megemlíteni.

1. A nemzeti radikálisok egyenlőség felfogása merev, s nem engedi meg a képességek vagy teljesítmények közötti egyenlőtlenségeket sem, azaz elutasítja az esélyek egyenlőségét, viszont a redisztributív úton megvalósított egyenlőséget részesíti előnyben. Ebben a felfogásba természetesen csak azok illenek, akik átmennek az „Őket” a „Mi”-től elválasztó, egyébként merev határon.
2. A szervezet tagjainak nemzeti tudata érzelmileg rendkívül intenzív, mitikus és misztikus tartalmakkal teljes. Történelemfelfogásukat az alternativitás jellemzi, mely a mainstream történelemfelfogásnak megfelelő értelmezések és tartalmak teljes elutasítását, onnan nézve bizarr értelmezések és tartalmak elfogadását jelenti.
3. Kiemelendőnek tartjuk a szoros belső kapcsolatokat a közösségi élmények intenzitását, ami egyben a többségi társadalomtól való tartózkodást, s a maguk által megfogalmazott és átértzett nemzeti eszmék talajában fogant erős kritikát is magába foglal.